

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóírata
Imágó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

BORGOS ANNA

„A STÁTUSZOM EGY ÁTLAGEMBER FEJÉBEN NEM IS LÉTEZIK”

A TÁRSANYÁK HELYZETE MAGYARORSZÁGI SZIVÁRVÁNYCSALÁDOKBAN

Bevezető, korábbi kutatások

Az utóbbi években a nem kifejezetten támogató társadalmi és jogi környezet ellenére is[1] egyre több azonos nemű (nagyreszt lesbikus) pár vállal közösen gyereket, illetve tervezi a gyerekvállalást Magyarországon. Az 1990-es évekre, amikortól az LMBT emberek és ügyek komolyabb nyilvánosságot és érdekvédelmet kaptak, felnőtt egy generáció, amelynek számára már valóságos (ha nem is komplikációmentes) perspektíva, hogy azonos nemű partnerével közösen neveljen gyermeket. A szivárványcsaládok számát (ahogy az LMBT embereket is) többek közt épp a rejtőzködés miatt nehéz megbecsülni. A Háttér Társaság és az MTA Szociológiai Intézetének 2010-es kutatása szerint a válaszadók 3%-a él klasszikus szivárványcsaládban (amelyben a párok közösen vállaltak és nevelnek gyermeket), és 54%-uk szeretne gyereket a jövőben. Azok közül, akiknek nem áll szándékukban a gyerekvállalás, 33% túl bonyolultnak ítéli a megvalósítást, 26% a gyerek hátrányos megkülönböztetésétől tart, 11%-ukat a kedvezőtlen jogszabályi környezet tartja vissza, és csak 7% indokolta úgy, hogy személyesen nem tartja fontosnak a gyerekvállalást (Dombos et al, 2011, 42–43.). Ami az azonos nemű párok gyerekvállalásával kapcsolatos társadalmi attitűdöket illeti, a European Values Study 2008-as felmérése szerint a magyar társadalom 64%-a elutasítja, és csak 17%-a támogatja ennek lehetőségét (Takács, Szalma, 2013, 19.).

Az elmúlt évtizedekben jelentős szakmai diskurzus zajlott-zajlik az azonos nemű szülőség sajátosságairól, hatásairól, elsősorban a „nyugati” világban. Kelet-Európában egy nagyszabású lengyel kutatás (Mizielińska et al., 2015), valamint néhány egyéni cseh (Polásková, 2007; Sokolová, 2009; Nedbálková, 2011; Fojtová, 2011), szlovén (Sobočan, 2011) és orosz (Zhabenko, 2014) tanulmány látott napvilágot a meleg és lesbikus (közösen tervezett vagy mozaikcsaládban[2] történő) gyerekvállalás körülményeiről, jellegzetességeiről. Néhány magyar kutatás és emberi jogi munka is megjelent (Sándor, 2010ab; Béres-Deák, 2010, 2011ab, 2014, 2015; Borgos, 2011), valamint megalakult egy műhelyek szervezésével és információterjesztéssel foglalkozó alapítvány[3] is. Egy nemrég megjelent, európai és amerikai tapasztalatokat feldolgozó tanulmánykötet a témában folyó friss kutatások eredményeit mutatja be (Takács, Kuhar, 2011).

A szélesebb nyilvánosságot kapott pszichológiai és szociológiai tanulmányok kutatási kérdései rendszerint a szülők és gyerekek pszichológiai „alkalmasságára” irányulnak, különféle

ex libris:
SD

Tanulmány

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

mutatók szerint összehasonlítva őket a hagyományos családokkal (és szinte kivétel nélkül a hasonlóságokat igazolva ; lásd pl. Tasker, 1999; Stacey, Biblarz, 2001; Patterson, 2005; Biblarz, Stacey, 2010; Gartner, Bos, 2010). Ez mindenekelőtt a kérdés társadalmi-politikai tétjével, érzékenységgel magyarázható: a kutatások egyik motívuma a szakmában és a társadalomban élő aggodalmak és sztereotípiák fölülvizsgálata; eredményeik jogszabályi és társadalmi változásokhoz járulhatnak hozzá, ezekhez szolgálhatnak hivatkozási alapként (erről lásd Borgos, 2011).

A szivárványcsaládok ugyanakkor ezen az összehasonlításon túl számos egyéb izgalmas kérdést is felvetnek. Ezek egyike a biológiai és nem-biológiai szülőség pszichológiai és társadalmi aspektusainak vizsgálata. Tanulmányom magyar kontextusban, nyitott interjúkérdések alapján vizsgálja a társanyák (azaz a nem-biológiai anyák) pszichológiai és társadalmi státuszát leszbikus párok által alapított családokban (tehát nem mozaikcsalád helyzetben).

Az ebben a témában napvilágot látott kutatások a társanyák fokozottabb sérülékenységre utalnak, ami aszimmetrikus jogi, társadalmi, pszichológiai és biológiai helyzetük összességéből adódik (lásd pl. Muzio, 1999; Gabb, 2005; Bos, 2004; Padavic, Butterfield, 2011). Ennél fogva a társanyáknak erősebb igényük lehet szülőségük igazolására (Bos, 2004); napi interakciókon keresztül kell megalkotniuk anyai szerepüket és társas-családi identitásukat (du Chesne, Bradley, 2007). Ebben hangsúlyos a rituálék, szimbólumok, nevek (Hayman et al., 2013), illetve a megerősítő elbeszélések („confirmation narratives”, Morrow, 2001) szerepe. Identitásuk alakulásában meghatározó a láthatóság/láthatatlanság, a (fel)ismerés (Hequembourg, Farrell, 1999), illetve a nyilvános és privát szféra komplikált viszonyának kérdése (Comeau, 1999). A bizonytalan társadalmi státuszból adódóan speciális pszichés stresszorokkal kell szembenézniük (Abelsohn et al, 2013).

A kutatások további eredményei szerint ugyanakkor (és itt újra a heteroszexuális párokkal való összehasonlítás jelenik meg) a biológiai és a társanya között egyenlőbb (és tudatosabb: Sullivan, 2004) a munkamegosztás a gyerekekkel kapcsolatos és az egyéb teendőkben egyaránt; a társanya aktívabb szerepet vállal a háztartásban és a gyerek körül, mint az apa az átlagos (vagy: általában a) heteroszexuális kapcsolatokban (lásd Sullivan, 1996; Tasker, Golombok, 1998; Bos, 2004). A kapcsolat érzelmi „hőfokában” viszont nem találtak különbséget a heteroszexuális kapcsolathoz képest (Tasker, Golombok, 1998). (Vö. Bos, 2004: ő nagyobb érzelmi bevonódásról számol be a társanyák, mint a heteroszexuális apák részéről.) Ha vannak is „nemesített” szerep-meghatározások a pár tagjai között, ezek sokkal kevésbé vezetnek egyenlőtlenséghez; az erősebb „maszkulin” vagy „feminin” identitás nem implikál hatalmi relációt (du Chesne, Bradley, 2007).

Az anyák nagyobb fokú elégedettséget mutattak a párkapcsolattal, mint a heteroszexuális párok – ugyanakkor gyakran feszültségek, versengés is megjelenik köztük a gyereknevelés körül. A társanyák többnyire kevésbé tartják fontosnak a hagyományos gyereknevelési célokat, és erősebben vágytak a gyerekekre, mint a heteró apák. (Bos, 2004.) Nem találtak jelentős eltérést a biológiai és a társanyák között a szülői kompetenciák, terhek és a szülőszerep igazolásának igénye tekintetében (Bos, 2004 – magának is ellentmondva). Míg a leszbikus társanyák és heteró apák között számos tényezőben mutatkozott eltérés, a leszbikus és a heteroszexuális biológiai anyák csak a gyereknevelésben tanúsított határhúzásban tértek

el (ebben a leszbikus anyák mutattak magasabb értéket) (Bos, 2004).

Szignifikáns egyetértés mutatkozott a felnőttek és gyerekek között a tekintetben, hogy a családhoz tartozónak tekintik-e a biológiai anyát, partnerét, ex-partnerét és a donort (Tasker, Granville, 2011). A gyerekek általában hasonló fokon kötődnek a két anyához és az anyák is hozzájuk, de eltérő kapcsolati megjelöléseket és szülői elnevezéseket használhatnak, önmagukra is – pl. szülőként, de nem anyaként utalnak a társanyákra. A gyerekek sokféle megnevezést alkalmaznak a társanyára (anya, mama, keresztnév, stb.) (du Chesne, Bradley, 2007). Mozaikcsalád esetében a gyerekek biztonságosabban kötődnek és jobb kapcsolatban vannak anyjuk új női partnerével, mint egy heteroszexuális kapcsolatban az új apával (Tasker, 1999).

Az egyéb jelentős kapcsolatokat tekintve, a vizsgálatok szerint gyakoribbak a negatív reakciók a származási család részéről (olykor mindkét oldalon) a gyerek megszületésének hírére. Ennek hátterében a heteroszexizmus internalizálása, a homofób reakcióktól való félelem és aggodalom, a biológiai, „származási” kapcsolatok felértékelése, illetve leszbikusság és anyaság összeegyeztetésének nehézsége állhat (du Chesne, Bradley, 2007; lásd még Béres-Deák, 2011b, 2015). Egy olyan háló válik tehát kérdéssé, amely a heteroszexuális családok esetében evidensen támogató. Ez pedig más kapcsolatok, közösségek, alternatív családi hálók („queer kinship”) keresését eredményezheti.

Módszer, kérdések

Vizsgálatom azt kívánta feltárni, hogyan gondolkodnak és küzdenek meg ezekkel a kérdésekkel a társanyák Magyarországon, s ezáltal jobban megérteni társadalmi és pszichológiai helyzetük összefüggéseit. Kérdéseim egyfelől a szülői motivációkra, a családi rendszeren belüli szerepekre és kapcsolati dinamikákra, az anyai szereppel való azonosulásra, a család önképére irányultak. Másfelől rákérdeztem a társanyák külvilág felé irányuló kapcsolataira, erre vonatkozó tapasztalataikra, láthatóságukra beleértve a tágabb családot, a társas környezetet, a gyermekhez és a családhoz kapcsolódó intézményeket és a médiát.

A fenti kérdések mentén összeállítottam egy nyitott kérdésekből álló kérdőívet (lásd alább). A társanyák egy anonim online felületen válaszolhattak a kérdésekre, amelyet levelezőlisták, közösségi oldalak, illetve egyéb hálóba módszerek segítségével igyekeztem minél több helyre eljuttatni. A célcsoportot olyan anyák alkották, akik közösen terveztek gyereket a párjukkal, azaz nem később léptek be a családba. (Az egyik mégis ilyen: a gyerek egyéves korában lett partner és társanya.) Eddig tíz válasz érkezett (illetve néhány további, ahol heteroszexuális kapcsolatból származó gyerek mellé lépett be később a társanya, de ezeket nem tudtam figyelembe venni, a nagyon eltérő alaphelyzet miatt). A kevés válasz a szivárványcsaládok láthatatlanságának és korlátozott elérhetőségének is tünete. Két kivétellel mindegyik pár együtt él, de a különvált párok kapcsolata is élő maradt a szakítás után. A társanyák átlagéletkora 36 év (27–42); a gyerekek átlagéletkora 3,3 év (3 hónapostól 6 évesig); a kapcsolat „átlagéletkora” 8,5 év (3–19).

A kérdéssor a következő volt:

- Mikor, miért, hogyan merült fel benned az anyaság igénye? Kifejezetten társanya-

szerepben gondolkodtál, vagy nem zártad/zárod ki, hogy te is szülsz? Hogyan indult a „projekt”?

- Milyen a partnereiddel a munkamegosztás a gyerek körül, és általában a párkapcsolatban? A partner ugyanúgy anyának tekint-e téged is? Volt-e bármilyen konfliktus köztetek a gyerekvállalás és -nevelés kapcsán?
- Milyen a kapcsolatod jellege a gyerekekkel? Miket csináltok együtt, mihez keresi a te társaságodat? Van-e, amiben másképp viszonyul hozzád, mint a biológiai anyjához? Hogyan szólít benneteket?
- Van-e, és ha igen, milyen jellegű, intenzitású a kapcsolat a biológiai apával? Milyen szerepben van, mennyire vonódik be a családba, milyen tevékenységekben vesz részt, mennyire kötődik a gyermekhez (és viszont)?
- Milyen a kapcsolatokat a tágabb családdal (a sajátodéval és partnerével), családként tekintenek-e rátok, családtagnak tekint-e a partner családja, és miben nyilvánul ez meg?
- Mennyire nyilvánvaló, látható a gyerekhez való viszonyod a „külvilág” számára a különböző szférákban? Különbözik-e a biológiai anyjától? (Ismerősök, szomszédok, szülész-nőgyógyász, védőnő, gyámügy, gyerekorvos, bölcsőde/óvoda, munkahely, üzlet, jármű, játszótér, köztér, stb.) Milyen visszajelzéseket tapasztalsz?
- Mennyire látod reálistan megjelenítettnek, stabilnak, rendezettnek a státuszodat a médiaábrázolás vagy a jog szempontjából? Adódott-e már valamilyen nehéz helyzet abból, hogy nem fogadhatod örökbe a partnered gyermekét?
- Mennyire azonosulsz az anyaszereppel? Mekkora részét „fedi le” az identitásodnak?
- Milyen családképet tartasz ideálisnak és valósítasz meg? Hol helyezed el saját családodat a „hagyományos” vs. „alternatív” skálán? Hogyan határoznád meg a család jelentését?

A válaszokban sok többé-kevésbé hasonló tendenciát találtam. A következőkben röviden bemutatom az egyes kérdéscsoportokra adott válaszok jellemzőbb pontjait, idézetekkel és kommentárokkal. A válaszokban természetesen elkerülhetetlen a szubjektivitás: ez saját képük, saját valóságuk a kapcsolatról, a családról és benne önmagukról – ilyen értelemben nem „objektív” (még kevésbé „reprezentatív”), de autentikus eredményeknek tekinthetők.

Motivációk és tervezés

A (társ)anyaság motivációira vonatkozóan a legjellemzőbb megjegyzések a következők voltak: „Sohasem volt kérdés a gyermekvállalás, a mikéntjén sokat gondolkoztunk.” (F, 38) „Mindig is szerettem volna gyereket.” (E, 27) „Régóta tudtam, hogy szeretnék gyereket.” (D, 38) A szándék jellemzően egyértelmű, evidens; a „projekt” módja már bonyolultabb, és több időt, tudatosságot, tervezést igényel.

Abban a kérdésben, hogy ki szüli meg a gyermeket (vagy ki szül először), és ki lesz a társanya, részben praktikus tényezők (életkor, foglalkozás jellege, jövedelem) döntöttek. A párok többségénél mindketten terveztek szülést. „A párom az idősebb, és ő is szeretett volna szülni, így ő volt az első.” (E, 27) „A párom kezdeményezésére kezdtem gondolkodni a közös gyerek vállalásán, körülbelül 2 évvel ezelőtt. Nekem karrier szempontból nem lett volna kedvező időben a gyermekvállalás, ezért ő szült. Nincs teljesen kizárva, hogy esetleg én szüljem a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

második gyereket.” (C, 32) „Mivel én 4 évvel voltam fiatalabb, mint ő, evidens volt, hogy ő fog előbb szülni. Bennem is érlelődött az anyaság fogalma, de azt gondoltam, hogy majd később, ha [...] befejezem az egyetemet, megalapozok egy biztos karriert.” (H, 32)

Szerepet játszhat ugyanakkor egyfajta általános „alkalmasság” is a terhességre és szülésre. „Megegyeztünk, hogy mindketten szeretnénk szülni, és barátnőm kezdi, mert ő jobban készen áll az anyaságra, a második babánkat pedig én szülöm majd meg.” (B, 35) Nemcsak a biológiai anyaság, hanem a társanyaság is lehet tudatos választás. Az alkalmasságban esetenként olyan, tudatosan végiggondolt pszichológiai, sőt pszichodinamikus szempontok is szerepet játszhatnak, mint amilyen a saját anyához való kötődés, ahogy ezt a következő példa mutatja: „Kezdetektől fogva tudtam, hogy a társam fog szülni, mert nagyon rossz az anyámmal a kapcsolatam és féltem, hogy »megöröklöm« ezt a rossz viszonyulást. [...] A társam egyébként is alkalmasabb a feladatra, testileg és lelkileg is.” (A, 42)

A feladatok és szülői szerepek megosztása a kapcsolatban

A válaszok alapvetően rugalmas és egyenlő szerepmegosztást jeleznek a partnerek között, mind a gyerek körül (kivéve természetesen a szoptatást és a legkorábbi időszakot, amikor a biológiai anya van vele otthon), mind általában a tennivalókban, erre többnyire tudatosan is figyelnek. A feladatokat az aktuális igények és személyes képességek alapján osztják meg, azok nem a biológiai szülősegen vagy „nemesített” szerepeken alapulnak. A biológiai anya általában egyenlő partnernek tekinti a társanyát; együtt hozzák a fontosabb döntéseket. Néhány példa:

„Felváltva végezzük a teendőket, de vannak dolgok, amelyeket egyikőnk jobban csinál, mint a másikkunk. Pl. a társam sokkal jobban főz. [...] Nem éreztem soha, hogy a párom nem tekint szülőnek engem is.” (A, 42) „Mindenki azt csinálja, amihez jobban ért, vagy jobban kezére áll, jobban szeret. Pl. én inkább főzök, mert utálok takarítani, én pakolom be inkább a mosógépet, a partnerem meg inkább megfürdeti a gyereket. De ezek nem állandó és kőbe vésett feladatok, hanem ahogy hozza a szükség.” (G, 42) „Mivel a törvény nem engedi, hogy én maradjak otthon (akármennyit is) a gyerekkel, ezért ő maradt otthon. A fennmaradó időben egyformán oszlanak meg a terhek, és ez általában is jellemző a felmerülő terhekre.” (C, 32) „A szoptatáson kívül én is mindent meg tudok csinálni, így nincsenek felosztva a gyerek körüli teendők. Ugyanúgy anyának tekint [a partner], szeretnénk, hogy a gyerekeink ne tegyenek különbséget kettőnk közt.” (E, 27) „A munkamegosztás kiegyensúlyozott, a kicsikkel a párom van otthon, így többet dolgozik velük, amikor a naggyal én voltam otthon, akkor pedig én cseréltem többször pelust, ennyi. A házimunkát stb. szintén kiegyensúlyozottan végezzük. A párommal sokat beszélgetünk, mindenről, így a gyermeknevelés részleteit vagy az elképzeléseinket, egy-egy problémásabb korszak kezelését mind közösen tervezzük és hajtjuk végre.” (F, 38)

Egyes párok tudatosan alakítanak ki speciális ceremóniákat és tevékenységeket, amelyek megerősítik a gyerek társanyával való kapcsolatát. „Már kisbaba korában rendszeresítettük, hogy én altatom, én büfiztetem szopizás után, stb. Szerettük volna, hogy egy szintén nagyon erős kapcsolat alakuljon ki a baba és én köztem. Fontosnak tartottuk, hogy legyenek más feladatok a baba körül, ami az »én dolgom«. Végig úgy éreztem, hogy [a partner] teljes jogú anyának kezelt engem.” (H, 32)

Az anyaszerep nem mindegyikük számára alapvető, de a következő (az egy évvel a gyerek születése után „csatlakozó” anyától származó és egy másik válaszadó által osztott) vélemény nem mondható tipikusnak: „Én nem ragaszkodom ahhoz, hogy akár a gyerek is, akár a partnerem is anyának tekintsen. Inkább azt mondanám, én vagyok a másik szülő.” (G, 42) Kérdés azonban, hogy ez az önazonosítás mennyire tekinthető saját elhatározásnak, és mennyi belőle a külvilág reakciójának következménye (erről lásd Padavic, Butterfield, 2011).

Kapcsolat a gyerekekkel

A szülők közti és a gyerek körüli munkamegosztás egyensúlyával is összefügg, hogy a gyerek mindkét szülőt szülőnek/anyának tekinti, akkor is, ha különböző jellegű tevékenységeket folytat velük. A különböző típusú közös tevékenységek jellemzően a szülő személyiségéből vagy a gyerek primér szintű igényeiből (szoptatás) fakadnak.

„A szopizáson kívül mindent ugyanúgy jelez nekem is, és igényli a jelenlétem. Még nem tud beszélni, de mindkettőnket megmutat, ha kérdezzük, hogy hol van anya.” (E, 27) „Amennyiben más dolgokat csinálunk együtt, az a karakterünkből fakad; nekem többet segítenek a kertészkedésben-szerelésben, mert azt én csinálom, a biológiai anyjukkal többet énekelnek és olvasnak. De ennek nincs köze sem a szülői státuszhoz, sem szorosan a nemekhez.” (D, 38)

„Az, hogy az anyjuk vagyok, egyértelmű a számukra, ugyanúgy tőlem kérnek enni-inni, ha én vagyok a konyhában, mint ha ő, nekem mutatnak dolgokat, ha én vagyok közelebb.” (F, 38)

Még a szakítás sem akadályozza meg a szoros kapcsolat fenntartását a gyerekekkel, ha az jól megalapozott, és minden partner együttműködő: „Lassan 2 és fél éve nem vagyunk együtt, de megmaradt a szoros kötődés köztünk. [...] Ehhez szükség van arra, hogy a volt társam és a jelenlegi barátnője is társak legyenek ebben és támogassák a mi kapcsolatunkat a gyerekekkel, és elismerjék a létjogosultságát.” (H, 32)

Ugyanakkor a biológiai kapcsolódás hatással lehet a gondozásban és az egyéb együttlétben betöltött szerepekre, a gyerekekkel töltött idő mennyiségére és jellegére, legalábbis a kezdeti időszakban: „Barátnőm biológiai anyaként úgy érzem, közelebb áll a gyerekekhez. Ő a gondoskodás-felelős, én pedig inkább a szórakozást biztosítom.” (B, 35)

Az anyák megnevezése szintén beszédes a szülői szerepekre nézve: „Anyu és Mami”, „Anya és Oma”, „Anyu és Nana”, „Mami és keresztnév”, illetve ezek különböző változatai fordulnak elő.

Az egyik válaszadó a biológiai kötelék kizárólagos és pótolhatatlan anyaság-konstruáló szerepét hangsúlyozza (internalizálja). Fontos számára, hogy egyértelműen elhatárolja a szülői szerepeket és megnevezéseket, ha nem is a nemek, de a biológia alapján. Azonosulva a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

többségi társadalom, a „közösség” nézőpontjával ezt a szerep-elhatárolást a környezettel való konfliktusok elkerüléséhez is lényegesnek tartja. „[A] gyerek máshogyan viszonyul hozzám, mint az édesanyjához. És ez így jó, pontosan tudja a gyerek és ezáltal a környezet is, hogy ki szülte őt. [...] Alapjaiban a Társ-anya kifejezést mi nem szeretjük. Anya csak egy van. És ezt a nem biológiai anyák is tudják. A gyerekeknek sem jó, ha azt hallja, hogy az anyukáid. Később közösségbe kerülve ez sok kérdésre és problémára ad okot. Mi preferáljuk a szülő szó használatát.” (J, 39)

Kapcsolat a biológiai apával

A mintámban szereplő anyák gyerekeinek mintegy fele anonim donortól született, vagyis az apával nincs semmilyen kapcsolat. Ha ismert személy, általában ismerős vagy barát az illető, a kapcsolat többnyire akkor is meglehetősen laza. „A donor egy családi barát, aki tevőlegesen nem vesz részt a nevelésben.” (B, 35) „Van, laza kapcsolat, két-háromhavonta eljön.” (E, 27)

Egy esetben (az egy év után belépő társanya esetében) az apa jelentősebb figura, aki a ritka látogatások ellenére része a családnak: „Mivel az apja Angliában él, ezért napi rendszerességgel nincs jelen az életünkben. Évente 2–3 alkalommal találkoznak. A gyerek szereti az apját, rendszeresen emlegeti, számon tartja. Ha pl. lerajzolja a családot, akkor az apja is mindig rajta van, és én is.” (G, 42)

Az anyák többsége (olykor igen élesen) deklarálja, hogy ők teljes családként tekintenek magukra, amiből nem hiányzik még egy személy, sőt, kifejezetten kellemetlen lenne. „Nincs, nem akartuk, hogy legyen ismert apa. Zavaró lenne, hogy amikor ketten akartunk gyereket vállalni, akkor lenne még egy »szülő«; + 100%-os szülői jogai is lennének.” (D, 38) „Hála az égnek, hogy anonim donor mellett döntöttünk!!! Nincs kapcsolatunk a biológiai apával, még az kéne, hogy valaki beleokoskodjon abba, hogyan neveljük a saját gyerekeinket!” (F, 38)

Ez az erős szándék és indulati színezet abból a kiszolgáltatottságból is fakad, hogy a jelenlegi törvények szerint a biológiai apa erősebb jogokkal bír a gyerek irányában, mint a társanya. Jelzi a kontroll igényét a bizonytalan jogi helyzetben, másrészt a szülőktől bináris nemiszerep-modelleket elváró sztereotip (laikus és szakmai) nézetekkel szemben. A jogi helyzet egyértelmű hatással van az apa-kérdéssel kapcsolatos attitűdökre és döntésekre, és adott esetben az anonim donor választására. „Ha jogilag a szerepem egyenrangú lehetne, akkor biztosan nem így lett volna.” (J, 39)

Kapcsolat a tágabb/származási családdal

Ezen a ponton a családok nagy eltéréseket mutatnak. A biológiai anya családja általában elfogadóbb a partnerrel, de a legtöbb esetben mindkét oldalon jó a kapcsolat a szülőkkel, és családként tekintenek rájuk (vö. du Chesne, Bradley, 2007; Béres-Deák, 2011, 2015). Az esetek egy kisebb részében a család nem támogató, vagy nem is igen van jelen – ilyenkor az derül ki, hogy a kapcsolat korábban sem volt túl szoros vagy harmonikus.

„Úgy gondolom, családként tekintenek ránk és tiszteletben tartják a nevelési elveinket is. Soha nem éreztették velem, hogy kevesebb közöm lenne a gyerekhez. Az én családom bonyolultabb

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

ügy: a két testvéremmel nem tartjuk a kapcsolatot, korábban sem volt túl jó a viszonyunk. Anyám próbálja tartani a látszatot, néha meglátogat minket.” (A, 42) „Igen, szerencsére mindkettőnk családja családként tekint ránk, szüleim a kisfiunkat unokájuknak tekintik. A családi eseményeken például mindig hárman veszünk részt mindkét oldalon.” (B, 35) „Az én családom nyitott, elfogadnak minket családként. A párom anyukáján kívül a tágabb család nem tud semmit, de nem is járunk össze velük.” (E, 27) „A tágabb családdal jó a kapcsolatunk. A partnerem szülei, testvére és családja elfogadtak engem. Nem vagyok benne biztos, hogy családnak is tekintenek minket vagy csak annak, hogy éppen én vagyok a párom társa. [...] Az én testvéreim szerintem családnak tekintenek minket. Az apámmal nem beszélünk ilyen dolgokról, bár tudja, hogy kikkel élek együtt és hogyan.” (G, 42)

A következő példa azt mutatja, hogy a gyerek születése érzelmileg elfogadhatóbbá, legitimebbé teheti az elutasító szülő számára a kapcsolatot is; legalábbis az unoka felé mindenképp kiterjeszti a családi köteléket. „Az édesanyám az egyetlen a családban, aki még nem tudta elfogadni a kapcsolatunkat, de rajta kívül mindenki családként kezel minket. A gyerek felé pedig édesanyám is elfogadóbb.” (C, 32)

Láthatóság, szerepek nyilvános helyzetekben

Minden bizonnyal ez az a pont, ahol a társanya speciális, bizonytalan helyzete a leginkább érzékelhető. Egy gyermekes pár társadalmi láthatósága egyfelől fokozottabb és bizonyos esetekben elkerülhetetlenebb, mint az egyéné. Ugyanakkor az anyaság nagyon erősen kapcsolódik a heteroszexualitáshoz – ez pedig a leszbikus anyák (nemcsak a társanyák) láthatatlanságát eredményezi, még ha egyénileg elő is bújtak a környezetük előtt. A kisebb társadalmi láthatóság még más leszbikusok előtt is érvényes, ahogy erről egy korábbi kutatás beszámol. „Korábban az utcán előfordult, hogy láttunk más leszbikus párokat, és egymásra néztünk. De most, hogy babakocsival látnak minket, már nem néznek ránk, gondolom, azt feltételezik, hogy gyerekük csak a heteró nőknek van.” (Sándor, 2010a, 39.)

A „leszbikus anya” láthatatlansága mindkét szülőt érinti, de a társanyák ezen belül is sajátos, bizonytalan helyzetekbe kerülhetnek formális és informális kapcsolataikban. „Előtte a közös képviselővel is beszélt Tünde, és mondta, hogy »a gyerekem«. A közös képviselő pedig megjegyezte, hogy az Rita gyereke, nem? Mire Tünde mondta, hogy a közös gyerekünk, egy pár vagyunk, közösen vállaltuk.. [...] Igen, ez nagyon rossz a nem biológiai szülőknek. Hiszen annyi energia, törődés és munka egy gyereket együtt várni, és akkor megjegyzik, hogy nem az övé... Ez nehéz, hogy ezt a tényt így meg kell védeniük a külvilág előtt.” (Sándor, 2010a, 18.)

A helyzet deklarálásának kerülése vagy fontolgatása személyek és intézmények előtt a gyermek stigmatizációjától való félelemből is adódik. „Ahogy a gyerekek nőnek, különböző intézményekbe lépnek be (pl. óvoda, iskola), és különféle társas kapcsolatok alakulnak ki kívülállókkal (pl. szomszédok, a gyerek barátainak családjai, stb.). Sok szülő szembesül azzal a dilemmával, hogy nyilvánosan is megerősítse-e a kapcsolatukat, vagy inkább elrejtse annak érdekében, hogy megvédje gyermekét a zaklatástól.” (Sándor, 2010c, 7.)

A saját vizsgálatomban szereplő anyák többnyire nyíltak a legfontosabb személyek és intézmények előtt (szomszédok, játszótér, szülésznő, védőnő, gyerekorvos, óvoda,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

nagyobbrészt a munkahely is), és általában pozitív tapasztalataik vannak. Ez azonban legalább részben annak köszönhető, hogy igen körültekintően választják meg azokat a személyeket, közösségeket és intézményeket, amelyekkel családként kapcsolatba kerülnek. „Bent voltam a szülésnél, gondolom, rájöttek a szerepemre. A védőnő elfogadott bennünket. A házban nem kaptunk negatív visszajelzést, sőt, a gyerek miatt jobban megismertük lakótársainkat. Az óvodában mindkettőnket teljes jogú szülőnek tekintenek, és nem vettem észre, hogy másképpen bánnának velem, mint a társammal.” (A, 42) „A legfontosabb/legközelebbi személyeket beavattuk a dologba (pl. nőgyógyász, orvos, védőnő, közvetlen szomszéd stb.), és eddig semmilyen negatívumot nem tapasztaltunk.” (B, 35) „Teljesen, mindenhol evidensen kinyilvánítjuk, hogy mi ketten vagyunk szülők. Pl. jelentkezési lap kitöltésénél (óvoda). [...] Mindenki elfogadja a környezetünkben (orvosok, szomszédok, óvónők...). Kezdetben talán furcsa nekik (ez néha kiderül), de aztán hozzászoknak, és teljesen átlagos szülőként kezelnek mindkettőnket.” (D, 38) „A szülésznő sok szerencsét, boldogságot kívánt nekem a szülés után – bent voltam én is – és megölelt.” (H, 32) „A védőnőnek elmondtunk mindent, maximálisan nyitott volt és jó a kapcsolatunk. Játszóteóren semmi gond, mindenki pozitívan reagál, ha rákérdeznek és elmondjuk persze.” (E, 27)

Ugyanakkor a válaszokból az is kiderül, hogy az anyák számos hétköznapi helyzetben állandó döntéshelyzet elé kerülnek a tekintetben, hogy mit, hogyan, milyen mélységben mesélnek el a családi felállásról. (Egy „sima” egyéni előbújásnál is felmerül hasonló, és ez itt még sokkal bonyolultabb, ahogy ezt egy újságírónak nyilatkozó interjúalany pontosan megfogalmazza: „Számptalan olyan helyzet adódik, amikor nem csak a saját, hanem az összes családtagom nevében kell döntenem arról, előbújunk-e.”^[4]) Ez fokozottabban áll a társanyára, akinek a gyerekhez való kapcsolódása sokszor nem világos a környezet számára. A helyzet egyértelműsítése sokszor komplikált, esetleg kockázatos, a hallgatás viszont a láthatatlanságot vagy a bizonytalanságot erősíti. „Az orvosok nem tudták, mit keresek ott, nem is kötöttük az orrukra. A szülészetten kapizsgálták, de nem került szóba semmi konkrét.” (E, 27) „Talán nem volt még egyetlen olyan helyzet sem, hogy a külvilág egy felületes ismeretség után értette volna a családban a szerepeket. Sokszor úgy derül ki számukra, hogy rákérdeznek az apára, és ekkor tisztázzuk a helyzetet.” (C, 32) „Tágabb körben nem hirdetjük a családunk felállását, de néha látjuk, hogy bizonytalanul méregetnek minket az emberek, és próbálják megfejteni, hogy akkor ez most hogyan is van.” (B, 35)

A következő hozzászólás rávilágít arra, mennyire képlékeny a magánélet és a nyilvánosság határa a családi viszonyok tekintetében, és a szivárványcsaládok kevéssé intézményesült és a városi térben nem szokványos létezése különösen élesen felveti ezt a határkérdést. A társanya, illetve a család speciális helyzetének megértéséhez (vagy a kimondatlan alapfeltételezések korrigálásához) szükséges önfeltárás egyes publikus vagy személytelen helyzetekben inadekvátnak tűnhet. Azonban épp az alapvető rejtettség, az elnyomás és a tabujelleg tesz egy ilyen közlést vagy vállalást zavarba ejtő „kitálalássá”, „magamutogatássá”, bizonyos szempontból (akár szándéktalanul is) politikai tetté – a személyes itt válik politikaivá. „Nemrég elég faramuci helyzetbe kerültem a könyvtárban, ahová beírtam a gyereket, mindent ki kellett tálalnom. De a gyerekészaj olyan, amilyen, a piacon is, a hentesnél vagy a trolibuszon is kerülünk olyan helyzetbe, hogy vagy frappánsan kell reagálnom, vagy a születéstől kezdve el kéne mesélnem a családi ügyeket.” (H, 32)

Reprezentáció a médiában és a jogban

Ebben a kérdésben minden társanya a láthatatlanságot és a jogi rendezetlenséget – ebből fakadóan pedig a társanya bizonytalan, jogilag kívülálló helyzetét – hangsúlyozta. A társanyának ugyanakkor nemcsak jogai, de kötelezettségi sincsenek a gyermek felé, s ez végső soron a biológiai anyát és a gyereket is kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja.

„Semennyire nem látom rendezettnek a helyzetemet jogilag, es ez sokszor zavar. Nehéz helyzet meg nem adódott, de ha pl. valami történne a párommal (csak elméletileg), biztos, hogy a szülei igényt tartanának a gyermekre.” (B, 35) „A státuszom egy átlagember fejében nem is létezik. Nehéz helyzet még nem adódott, inkább csak kényelmetlenség: az apát megilleti plusz öt nap szabadság a gyerek születését követően. Nyilván később is, ha a gyerek beteg lesz, bármi családi ügy felmerül, hasonló lesz a helyzet.” (C, 32) „Egyelőre nem sokat lehet hallani a médiában, fel sem merül, hogy léteznének.” (G, 42) „Van végrendeletünk gyámnevezés tárgyában, de azt is frissíteni kell; és eleve. Evidensen szülők vagyunk, magától értetődő, hogy a jog szerint is így kellene lennie.” (D, 38) „Semennyire nem tartom stabilnak. Ha bármi történne E-vel [kislánya], el lennék veszve, [...] semmibe nem lenne beleszólásom.” (H, 32) „Reálisan: a helyzetem katasztrofális. Semmilyen jogom nincs, igaz, hivatalosan kötelezettségem sincs, s ez a szülőfélt hozza instabil helyzetbe.” (J, 39) „Azzal, hogy nem fogadhatom örökbe, nagyon sok fontos döntésbe nincs beleszólási jogom. Pl. beiskoláztatás, okmányigénylés, meghosszabbítás, aláírások...” (I, 32)

Itt találkoztam talán a legmegindítóbb mondatokkal, egy háromgyerekes anyától és egyben társanyától, a média-reprezentáció hiányával kapcsolatban. Az idézet arra is rávilágít, hogy a család mennyire sokrétegű kategória; ugyanaz a család egyszerre több, akár egymással feszültségben lévő, egészen más „ideológiai” jelentéskört előhívó családformával is leírható: nagycsalád, fogyatékkal élő gyermeket nevelő család, szivárványcsalád. „Médiaábrázolás? Kétanyás nagycsalád Down-os gyerekekkel? Erre a sorozatra még várnom kell ;-)” (F, 38)

Anyai identitás

A társanyák többnyire harmonikus azonosulást fejeztek ki anyai szerepükkel kapcsolatban,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

identitásuk lényeges részének tekintik ezt a szerepet. „Maximálisan anya vagyok, és nagyon készülök a tesóra is. Megváltozott az életem, és nem cserélném el semmiért a mostani állapotot.” (E, 27) Az anyaság stabil és tartós identitás lehet a társanya számára egy szakítás után is, amennyiben a biológiai anya megtartja a szülői kapcsolat folyamatosságát. „Teljesen azonosulok vele. Amikor együtt éltünk, nyilván intenzívebben éltem meg ezt a szerepet, így, hogy nincsen velem a mindennapokban, nem fedi le, viszont nem telik el nap, hogy ne gondolnék rá. [...] Mivel a volt társam folyamatosan jelentkezik a gyermekkel kapcsolatban, létjogosultságom van, jogosultságom van egyfajta anyasághoz. [...] [E]zek a dolgok [...] hagyják az identitásomat tovább élni.” (H, 32)

Ugyanakkor a legtöbb társanya valamilyen módon utal a biológia jelentőségére az anyasággal való maradéktalan azonosulásban. „Kisfiunkra saját gyerekemként tekintek, de anyaként csak akkor fogok teljesen kiteljesedni, ha én is tudok majd szülni egy babát.” (B, 35) „Nem annyira az anyaszereppel azonosulok, mint inkább a szülői szereppel. Az anya fogalomban számomra az is benne van, hogy ő szülte a gyereket.” (C, 32) „Én nem a társanya vagyok, hanem a másik szülő. Partnerem gyermeke születésével nem anyává váltam, hanem szülővé.” (J, 39) Egy társanya kifejezett nehézségekről számol be abban, hogy anyaként azonosítsa magát – nem feltétlenül a biológiai kötelék hiánya, hanem talán az anyaság számára túlzottan „nőies” konnotációja miatt –, és inkább az apai szerepben tudja elhelyezni magát. (A „leszbikus apaságról” lásd Ziv, 2013; Dorsey, 2013.) „Vannak nehézségeim. Úgy érzem, inkább az apaszerephez hasonló. Egyelőre az előnyeit látom, pl. kevesebb felelősséggel jár.” (A, 42)

Egy másik válaszadó (egyszerre anya és társanya) arról beszél, hogy a gyerekek kiegészítették, teljesebbé tették, de alapvetően nem változtatták meg addig is teljesnek érzett személyiségét. „A gyerekek lettek az én kerek személyiségem részei, és nem én az övéké. Szóval inkább úgy mondanám, hogy vannak gyerekeim, nem pedig, hogy anya vagyok (ez nem társanya feature, van biológiai gyerekem is).” (F, 38)

A (valóságos, ideális, hagyományos és alternatív) család képe

A család meghatározása a legtöbb válaszadónál felveti a tradíció, az alternativitás, a hasonlóság és különbözőség jelentésének és e fogalmak viszonylagosságának kérdését; a külső és belső nézőpont, a társadalmi normák meghatározó szerepét. Ugyanakkor megfogalmazznak olyan állandó és „abszolút” értékeket is, amelyek mentén a család képzele megragadható, s amelyek szerint családjuk a legteljesebb mértékben hagyományosnak tekinthető.

„A külvilág számára alternatív a családjunk, de számomra teljesen hagyományos, mert normálisan működik.” (A, 42) „Ideális családnak azt tekintem, ahol a családtagok egymást szeretve, támogatva élnek együtt, biztonságos környezetet teremtve. Ebből a szempontból hagyományosak vagyunk, ha viszont a férfi-nő felállást tekintjük hagyományosnak, akkor mindenképpen alternatívak.” (B, 35) „Egy nem homofób világban »hagyományos« lenne.” (D, 38) „Szerintem teljesen mindegy, hányan vannak egy gyerek körül és kicsodák, ha a gyermek boldog és megadnak neki mindent, amire szüksége van. Szeretetet, szellemi táplálékot, elismerést, iránymutatást, erkölcsi normákat, nyitottságot, biztonságot... [...] Ugyanúgy eszi a vasárnap húslevest otthon vagy a nagymamánál, és ugyanúgy fogat kell mosni, le kell

feküdni este aludni, és elpakolni a játékokat, mint a többi gyereknek. Ez elég »hagyományos« a skálán, nem?» (H, 32)

Ezek a családok újfajta szerepeket, kapcsolatokat, kötődéseket és rokonsági viszonyokat alakítanak ki, „szétszedik, és újra összerakják a rokonság, a szülőség, a teremtés, a teremtő és az eredet jelentéseit” (Nordqvist, 2012). „Ez egy alternatív család, amit E. kapott, de hagyományos abban az értelemben, hogy van neki anyukája, anyukája mellett valaki, aki nagyon szereti, és vannak nagyszülei, unokatestvérei, barátai, csupa olyan ember, akikhez kötődik.” (H, 32) Ily módon újraírják a biológiai kötelékek jelentését, jelentőségét (Hayden, 2004), és tudatosabb, konvencionális (rokoni és nemi szerep) elvárásoktól független választások és kötődések lehetőségét teremtik meg (Weston, 1991).

Konklúziók

A társanyák tapasztalatai világossá teszik biológiai, társadalmi, jogi és pszichológiai státuszuk állandó kölcsönhatását. Összefoglalva a korlátozott minta által megfogalmazott (és az anyák saját őszinteségét, elfogulatlanságát feltételező) válaszok tanulságait: a társanyák túlnyomó többségükben nem érzik úgy, hogy kevésbé integratív részei lennének akár a szűk, akár a tágabb családnak, mint a biológiai anya. Ugyanakkor néhány társanya biológiai alapon megkülönbözteti magát, és inkább a *szülő* képével és szerepével azonosul, mint az *anyáéval*. Megerősítve a korábbi kutatásokat, a válaszok kiegyensúlyozott (nem „nemesített”, rugalmas) feladatmegosztásról és szerepekről tanúskodnak, beleértve a gyerek körüli tevékenységeket is. Ebben a nemek azonosságán túl szerepet játszhat az osztályszempont is: bár erre az interjúban nem kérdeztem rá, az anyák nagy része (a leszbikus gyerekvállalás aktuális feltételeiből adódóan) sejtetően fővárosi, középosztálybeli, (liberális) értelmiségi; felvethető, hogy a hasonló háttérrel rendelkező heteroszexuális párok (legalábbis elvben) hasonlóan rugalmas nemiszerep-felfogást és munkamegosztást mutatnának.

Egy másik szempont, amely nem hagyható figyelmen kívül egy ilyen, Magyarországon egyelőre kényes és megosztó témánál, a kérdés társadalmi relevanciája. Hasonlóan a szívárványcsaládokra irányuló kutatásokhoz, az eredmények tétje itt is túlmutat a tudományos kereteken. A magyar kétanyás családok „első generációjára” ilyen szempontból különösen nagy teher hárul: kutatók és újságírók alanyaiként úgy érezhetik, fel kell mutatniuk, hogy családjuk „normálisan”, sőt, ideálisan működik – valóságos életvitelükben és az arról való beszámolóikban egyaránt. Az utóbbi elfogultságot más módszertannal dolgozó, pl. résztvevő megfigyelésen alapuló kutatások talán könnyebben kiküszöbölhetik (ld. pl. Stasińska, 2015).

Ami az interjúalanyok szerint társanyák helyzetét egyértelműen bizonytalanabbá teszi, mindenekelőtt a jogi rendezetlenség, a társadalmi láthatóság hiánya és esetenként a tágabb család támogatásának elégtelensége (amit ugyanakkor ellensúlyozhat egy alternatív szociális háló például más leszbikus anyákkal, meleg apákkal, családokkal). Az intézményesen megerősített kötelékek hiányában új (olykor akár erősebb) formáit és módjait kell megtalálniuk a családi kötődés megalapozásának és kifejezésének (vö. Oswald, 2002; Swainson, Tasker, 2005).

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

Ezekben a családokban tehát azonosság és különbözőség együtt érvényesül; a leszbikus anyák és családjaik felforgatják a (nyugati) család bináris nemi szerepekre épülő szülőségről alkotott képzetét (Hayman et al., 2013), miközben sok szempontból teljesen „hagyományos” értékek és életmód szerint funkcionálhatnak. A „leszbikus anya” képe és tapasztalata már önmagában is együtt hordoz marginális és „mainstream” identitáselemeket. (Hequembourg, Farrell, 1999; Clarke, 2000) A társanyák reflektálnak az „alternatív” és „hagyományos” terminusok viszonylagosságára, társadalmi körülményektől való függőségére, és ők maguk is e skála különböző pontjain helyezik el családjukat, életformájuktól és a normativitás iránti igényüktől függően. Mindazonáltal (itt és most) ezek a családok feltétlenül hagyomány- és úttörők – akár szándékukban áll, akár nem.

Irodalom

Abelsohn, Kira A.; Rachel Epstein, Lori E. Ross (2013). Celebrating the “Other” Parent: Mental Health and Wellness of Expecting Lesbian, Bisexual, and Queer Non-Birth Parents. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health*, 17, 4. 387–405.

Béres-Deák Rita (2010). „Anyu, Tina a szerelmed?” Gyermekeket nevelő azonos nemű párok és az identitás vállalása. *Thalassa*, 21, 4. 85–97.

Béres-Deák Rita (2011a). Gyermekvállalás – meleg és leszbikus szemmel. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, 94–106.

Béres-Deák, Rita (2011b). „I Was a Dark Horse in the Eyes of Her Family”: The Relationship of Cohabiting Female Couples and Their Families in Hungary. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 337–355.

Béres-Deák Rita (2014). Magyar családpolitikák LMBTQ szemszögből. *Replika*, 85–86, 1-2. 107–121.

Béres-Deák Rita (2015). „Mit szólnak a szomszédok?” Azonos nemű párok családjai és a rejtőzködés dilemmája. *Socio.hu*, 5, 1. 144–161.

Biblarz, Timothy J.; Judith Stacey (2010). How Does the Gender of Parents Matter? *Journal of Marriage and Family*, 72, 1. 3–22.

Borgos Anna (2011). Diskurzusok a kétanyás családokról: kutatások és közbeszéd. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, 80–93.

Bos, Henny (2004). *Parenting in Planned Lesbian Families*. PhD Dissertation. University of Amsterdam.

Clarke, Victoria (2000). Lesbian Mothers: Sameness and Difference. *Feminism & Psychology*, 10, 2. 273–278.

Comeau, Dawn (1999). Lesbian Non-Biological Mothering. Negotiating an (Un)familiar Existence. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 1, 2. 44–57.

Dombos Tamás, Takács Judit, P. Tóth Tamás, Mocsonaki László (2011). Az LMBT emberek

magyarországi helyzetének rövid áttekintése. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, 35–54.

Dorsey, Abby (2013). The New Lesbian Dad. *Advocate.com*, ápr. 8.
<http://www.advocate.com/print-issue/current-issue/2013/04/08/new-lesbian-dad?page=full>

du Chesne, Louise; Ben Bradley (2007). The Subjective Experience of the Lesbian (M)other: An Exploration of the Construction of Lesbian Maternal Identity. *Gay and Lesbian Issues and Psychology Review*, 3, 1. 25–33.

Fojtová, Simona (2011). Czech Lesbian Activism: Gay and Lesbian Parental Rights as a Challenge to Patriarchal Marriage. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 356–383.

Gabb, Jacqui (2005). Lesbian Motherhood: Strategies of Familial-Linguistic Management in Lesbian Parent Families. *Sociology*, 39, 4. 385–603.

Gartrell, Nanette; Henny Bos (2010). US National Longitudinal Lesbian Family Study: Psychological Adjustment of 17-Year-Old Adolescents. *Pediatrics*, 126, 1. 28–36.

Golombok, Susan; Fiona Tasker (1996). Do Parents Influence the Sexual Orientation of Their Children? Findings From a Longitudinal Study of Lesbian Families. *Developmental Psychology*, 32, 1. 3–11.

Hayden, Corinne P. (2004). Gender, Genetics and Generation: Reformulating Biology. Lesbian Kinship. In: Robert Parkin, Linda Stone (szerk.): *Kinship and Family. An Anthropological Reader*. Boston: Blackwell, 378–394.

Hayman, Brenda; Lesley Wilkes, Debra Jackson, Elizabeth Halcomb (2013). *De Novo* Lesbian Families: Legitimizing the Other Mother. *Journal of GLBT Family Studies*, 9, 3. 273–287.

Hequembourg, Amy L.; Michael P. Farrell (1999). Lesbian Motherhood: Negotiating Marginal-Mainstream Identities. *Gender and Society*, 13, 4. 540–557.

Huggins, Sharon L. (1989). A Comparative Study of Self-Esteem of Adolescent Children of Divorced Lesbian Mothers and Divorced Heterosexual Mothers. In: F. W. Bozett (szerk.): *Homosexuality and the Family*. New York: Harrington Park Press, 123–135.

Matalin Dóra (2010). Két szülő jobb, mint egy – de mi van, ha azonos a nemük? *Népszabadság*, nov. 30.

Mizielińska, Joanna; Marta Abramowicz, Agata Stasińska (2015). *Families of Choice in Poland. Family Life of Non-Heterosexual People*. Warsaw: Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences.

Morrow, Colette (2001). Narrating Maternity. Authorizing the „Other” Mother in Lesbian Family Stories. *Journal of Lesbian Studies*, 5, 4. 63–90.

Muzio, Cheryl (1999). Lesbian co-parenting. On being/being with the invisible (m)other. In: Laird, J. (szerk.): *Lesbians and Lesbian Families: Reflections on Theory and Practice*. New York: Columbia University Press, 197–211.

Nedbáلكová, Katerina (2011). Rendering Gender in Lesbian Families: A Czech Case. In: *De-Centring Western Sexualities. Central and Eastern European Perspectives*. Farnham-Burlington: Ashgate, 131–148.

Nordqvist, Petra (2012). Origins and Originators: Lesbian Couples Negotiating Parental Identities and Sperm Donor Conception. *Culture, Health and Sexuality*, 14, 3. 297–311.

Oswald, Ramona Faith (2002). Resilience Within the Family Networks of Lesbians and Gay Men: Intentionality and Redefinition. *Journal of Marriage and Family*, 64, 2. 374–383.

Padavic, Irene; Jonniann Butterfield (2011). Mothers, Fathers, and “Mathers”. Negotiating a Lesbian Co-Parental Identity. *Gender and Society*, 25, 2. 176–196.

Patterson, Charlotte (2005). Lesbian and Gay Parents and Their Children: Summary of Research Findings. In: *Lesbian and Gay Parenting. A Resource for Psychologists*. Washington: American Psychological Association, 5–22.

Polásková, Eva (2007). The Czech Lesbian Family Study: Investigating Family Practices. In: Roman Kuhar, Judit Takács (szerk.): *Beyond The Pink Curtain. Everyday Life of LGBT in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, 201–215.

Sándor Bea (szerk.) (2010a). „Mi vagyunk a család, a biztonság, az otthona”. *Leszbikus anyák, meleg apák és „pótapák”*. Budapest: Inter Alia Alapítvány.

Sándor Bea (2010b). *Fehér füzet az azonos nemű szülők gyermekvállalásáról*. Budapest: Inter Alia Alapítvány.

Sándor Bea (2010c). *The Situation of LGBT Families in Hungary*. Budapest: Inter Alia.

Sobočan, Ana (2011). Female Same-Sex Families in the Dialectics of Marginality and Conformity. *Journal of Lesbian Studies*, 15, 3. 384–405.

Sokolová, Vera (2009). Father, Father, and Child: Gay Men and Parenthood in the Czech Republic. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45, 1. 115–145.

Stacey, Judith; Timothy J. Biblarz (2001). (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 66, 2. 159–183.

Stasińska, Agata (2015). Ethnography of Non-heterosexual Families in Poland – Remarks from the Field. *12th Conference of the European Sociological Association. Differences, Inequalities and Sociological Imagination*. Czech Technical University, Prague.

Sullivan, Maureen (1996). Rozzie and Harriet?: Gender and Family Patterns of Lesbian Coparents. *Gender and Society*, 10, 6. 747–767.

Sullivan, Maureen (2004). *The Family of Woman: Lesbian Mothers, Their Children, and the Undoing of Gender*

. Berkeley: Univ. of California Press.

Swainson, Mary; Fiona Tasker (2005). Genograms Redrawn: Lesbian Couples Define Their Families. *Journal of GLBT Family Studies*, 1, 2. 3–27.

Takács Judit, Szalma Ivett (2013). Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *socio.hu*, 3, 1. 1–33.

Takács Judit; Roman Kuhar (szerk.) (2011). *Doing Families. Gay and Lesbian Family Practices*. Ljubljana: Mirovni Institut.

Tasker, Fiona (1999). Children in Lesbian-Led Families: A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 2. 153–166.

Tasker, Fiona; Susan Golombok (1998). The Role of Co-Mothers in Planned Lesbian-Led Families. *Journal of Lesbian Studies*, 2, 4. 49–68.

Tasker, Fiona; Julia Granville (2011). Children's Views of Family Relationships in Lesbian-Led Families. *Journal of GLBT Family Studies*, 7, 1-2. 82–99.

Tasker, Fiona; Charlotte Patterson (2007). Research on Gay and Lesbian Parenting: Retrospect and Prospect. *Journal of GLBT Family Studies*, 3, 2-3. 9-34.

Weston, Kath (1991). *Families We Choose. Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia University Press.

Zhabenko, Alisa (2014). Reproductive Choices of Lesbian-Headed Families in Russia. From the Last-Soviet Period to Contemporary Times. *Lambda Nordica*, 25, 3–4. 54–85.

Ziv, Amalia (2013). Fifty Shades of Gay: Amalia Ziv Explains Why Her Son Calls Her 'Dad'. (Tsafi Saar) *Haaretz*, febr. 21.

Jegyzetek

[1] A 2009-ben életbe lépett regisztrált élettársi kapcsolat törvény jelenlegi formájában nem tartalmazza a közös örökbefogadás és a partner gyermeke örökbefogadásának jogát (valamint lesbikus párok számára a mesterséges megtermékenyítést). „Ez pedig számos hátránnyal jár, elsősorban a gyerekekre nézve. Ha a pár szakít, a másik fél nem köteles tartásdíjat fizetni, de nem is jogosult arra, hogy kapcsolatban maradjon azzal a gyerekekkel, akit évekig nevelt, akihez szoros érzelmi kötelék fűzi. A gyerek nem törvényes örököse a nem biológiai szülőnek, csak a pár egyik tagja dönthet a gyereket érintő fontos, egészségügyi, oktatási kérdésekben például. Ha pedig meghal a vér szerinti szülő, semmi nem garantálja, hogy a gyerek a másik szülőnél maradhat.” (Sándor in Matalin, 2010.)

[2] Mozaikcsalád: olyan családforma, amelyet az egyik szülő és gyermeke/i alkotnak új partnerével (és adott esetben annak gyermekeivel).

[3] A Szivárványcsaládokért Alapítvány programjait és tevékenységeit lásd: <http://www.szivarvanycsaladokert.hu>

[4] Kiss Henrietta: Mami, anya és én. Kismama, 2015. október-november. 64.